

Tecvid İlimi Terminolojisi: Klasik Tanımların İzinde Fonetik Bulguların Desteğiyle

Nazife Nihal İNCE¹

Tecvid ilminin tarihine ilişkin araştırmalar hicrî dördüncü asrın ortalarını başlangıç olarak ele alır. Konuya dair gerçek anlamda telif ise vefat tarihleri birbirine çok yakın olan aynı coğrafi bölgenin ilim adamları tarafından beşinci asrın başlarında ortaya konmuştur. Sonraki eserlerin genel şemasını belirleyen bu öncü eserler, bilhassa ses üretimi ve ses değişimi bahislerini hicri ikinci asrın ortasından itibaren ürünler veren dil ilimleri alanlarından transfer etmişlerdir. Takip eden dönemlerde kaynak anlamında zaman zaman dil ilimlerine müracaat edilmişse de ağırlıklı olarak Tecvid ilmi, Kur'an okumayla bağlantılı bir disiplin olarak mütalaa edilmiş ve dil ilimlerinden bağımsız düşünölmüştür. Oysa sonraki dönemlerde Tecvid ilmi sahasına en büyük katkıyı sağlayan ilim adamları arasında, Saçaklızâde gibi, kendi çağlarında çok okutulan ve bilinen nahiv ve sarf eserlerinden yararlananlar olmuştur. Tecvid ilmi Kur'anın dili olan Arapçanın seslerini konu alırken, Arap dili dilbilgisi harflerle temsil edilen sesleri Arap dili sözvarlığının en temel yapı taşları kabul etmiştir. Bu yönüyle Tecvid ilmi dil ilimleriyle, bilhassa fonetik ilmiyle, bağlantısını sürdürmelidir. Arap dünyasında bu anlamda yapılan çalışmalardan faydalı sonuçların elde edildiği bilinmektedir. Yarım asrı aşkın bir süredir devam eden bu çalışmalar Sîbeveyh'in kullandığı *cehr-hems* ve *şiddet-rihvet* kavramlarına açıklık getirmiş ve üniversite müfredatına dâhil edilmiştir. Bu çalışmalar Tecvid öğretilerinin öğrenciye ulaştırmakta zorlandığı birçok hususun açıklamasını kolaylaştıracak bilgiler içermektedir. Bu yönüyle bu çalışmaların sonuçları tecvid araştırmalarına katkı sağlayacak mahiyettedir. Öte taraftan klasik tanımların da üzerinde ciddiyetle durulmalıdır, zira Sîbeveyh'ten itibaren çok isabetli bir şekilde vaz' edilmiş ve kullanılmış terimlerin dilimize aktarılışında sıkıntılar bulunmaktadır. Kur'an'ın asırlardır bozulmadan bize ulaşmasını sağlayan bu ilmin ciddiyetine hürmeten kavramların kullanımına dikkat edilmesi Tecvid öğretileri için bir borç olmalıdır. Bu çalışmada günümüz eğitim-öğretim ortamlarında kullanılan Tecvid terimlerini ve bunların yazılı ve şifahi izah şekillerinin klasik tanımlara yakınlık derecesini incelemeye çalışacağız. Bunu yaparken çağdaş fonetik bulgularla Tecvid ilminin verilerini kıyaslayan çalışmalardan yararlanacağız.

¹ Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Arap Dili ve Belagati BD

Anahtar kelimeler: tecvid, kıraat, fonetik, sıfat, mahreç.

Sunuş:

Bu çalışmada klasik dönemlerden günümüze değin telif edilen tecvid konulu eserlerde kullanılan terimlerin problemlili yönlerine ağırlık verilecektir. Tecvid terimleriyle ilgili problemleri iki kategoriye ayırmak mümkündür, bunlardan ilki bir terimin bizatihi tecvid alanına ait olmaması, ikincisi ise tecvid alanına ait olmakla birlikte bir terimin anlaşılmasında zorluk, tanımında yetersizlik ya da Türkçedeki muadilini yanlış takdir etmek şeklinde de kendini gösterebilmektedir. Tarihi süreç içerisinde problemlerin bir kısmı klasik eserlerde açıktan ya da sezdirmeden çözülmeye çalışılmış, diğeri bir kısmı ise modern fonetiğin bulguları neticesinde açıklığa kavuşmuş ancak tecvid uygulama alanına, başka bir deyişle tecvid öğretim ortamlarına, aktarılamamış meselelerdir. Tecvid terminolojisinin izini sürebilmek ve problemlerine değinebilmek için tecvid ilminin parametrelerini basitten mürekkebe doğru takip edeceğiz. Bu çalışmanın amacı bazı örnekler üzerinden problemlerin nasıl çözülebileceğine dair bir öneride bulunmak olduğu için bütün tecvid terimlerini gözden geçirmek niyetinde değildir. Problemlili olduğunu düşündüğümüz tecvid terimlerine geçmeden önce tecvid ilmi alanıyla ilgili temel yaklaşımımızı birkaç noktada özetlemeye çalışacağız.

Tecvid ilminin alanı ve üzerine kurulduğu temel yaklaşım üzerine bazı notlar:

- Arap dilinin sesleri ilk olarak nahiv uleması tarafından incelenmiş ve dil incelemelerinin bir alt dalı telakki edilmiştir. Tecvid ilminin neş'et etmesi nahiv ilmine dair telif edilen ilk ürünlerinden yaklaşık iki asır sonra olmuştur. Tecvid eserlerindeki teorik konuların büyük bir kısmı söz konusu nahiv eserlerinden transfer edilmiştir. Ebu Amr ed-Dânî bu durumu *et-Tahdid* isimli tecvid eserinin girişinde açıkça ifade eder². Buna göre nahivcilerin hicri ikinci asır Arapçasını baz alarak yaptıkları ses tasvirleri tecvid uleması tarafından Kur'an tilaveti için önerilmiştir. Başka bir deyişle günlük konuşma dili için öngörülen sahih telaffuz ile Kur'an-ı Kerim tilavetinde uygulanması tavsiye edilen sahih telaffuz aynıdır. **Şu hâlde dil bilimlerinin bazı konuları ile tecvid ilminin bazı konuları iç içedir ve dil bilimleri alanlarında gerçekleştirilecek inceleme sonuçlarının tecvidin de konusu olma potansiyeli bulunmaktadır.** Nitekim geçmişte de tecvid ilminin olgunlaşmasından sonra tecvid müellifleri nahiv ilmindeki gelişmelerden istifade etmeyi az da olsa sürdürmüşlerdir.

² Ed-Dânî, Ebu Amr, *et-Tahdid fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammâr, Amman 2000, s. 102.

- Tecvid ilminin kıraat ilmiyle de ortak paydaları vardır, dahası ilk mücevidler kıraat uleması arasından çıkmıştır, ancak temelde **kıraat bir rivayet ilmi iken tecvid bir uygulama ilmidir** ve bu nedenle tecvid ilmi için değişme ve gelişmeden söz edilebilir. Örneğin sesleri inceleyen parametreler değişebilir yahut ses uzunlukları için ölçü birimleri ihdas edilebilir ki vakıa da böyle olmuştur. Buna mukabil kıraatte esas olan rivayettir.
- En eski tecvid metinlerinden olan el-Hâkâniyye manzumesi (Ebu Muzahim el-Hakani ö. 325), tecvid ilminin hangi ihtiyaca binaen neş'et ettiğine işaret etmesi ve nihai amacını göstermesi bakımından önemlidir. Manzume, tilavet esnasında birleşimler halindeki seslerin telaffuz edilmesinde dikkat edilmesi gereken hususlara dair öğütler veren bir çalışmadır. Buradan anlaşılıyor ki bu manzumede seslerin telaffuz/artikülasyon özellikleri konusunda müşafeheye itimat edilmektedir ve muhtemeldir ki seslerin temel niteliklerinde problem addedilecek boyutlarda bir değişme meydana gelmemiştir. Buna göre **tecvide esas olan uygulamadır**, teorik tecvid konuları ise uygulamaya hizmet etmeye yönelik betimlemeler ve prensiplerdir.
- Nahivciler ve sonrasında **tecvid uleması müstakil seslerin tasvirinde telaffuz edeni esas almıştır** ki doğrusu da budur. Zira sesi, işiteni esas alarak tasvir etmek sübjektif bir sonuç verecektir, sesi üretildiği organdan bağımsız bir olgu olarak ele almak da fizikçilerin konusudur ve okuyucuya herhangi bir hizmet sunamayacaktır. Öte taraftan tecvid ilmini tahsil edenin hedefi sesleri tanımlara uygun telaffuz etmektir ve bunu da ancak telaffuz edene göre tarif edildiğinde yapabilecektir. Tecvid ilminin terminolojisi de bu esas üzerine kurulmuştur.

Çalışmamız boyunca yer yer kullanacağımız öğretici ve öğrenci tabirleri, Kur'an-ı Kerimi okumayı öğretme faaliyetinin bütün bireylere yönelik olduğu okulların ve programların öğretici ve öğrencilerini ifade etmek üzere kullanıyor olacağız. Çalışmamızda sözünü edeceğimiz eksiklikler ve önereceğimiz çözümler temel eğitimin verildiği ortamlarda karşılaşılan eksiklikler ve bu ortamlarda kullanılan ders kitaplarına yönelik olacaktır. Başka bir ifadeyle uzmanlık derecesindeki eğitim-öğretim faaliyetleri ve bu çevrelerde kullanılan terimler konumuzun dışındadır. Çalışmamızda sık kullanacağımız tabirlerden biri de müşafehedir. Müşafeheyi herhangi bir teorik tanım ve açıklamaya başvurmaksızın hocanın bir sesin telaffuzunu öğrenciye bizzat uygulayarak göstermesi ve öğrencinin de uygulayarak hocanın onayını alması durumunu ifade etmek üzere kullanıyor olacağız.

Tecvid'i kabaca Arap dilinin seslerini inceleyen bir bilim olarak tarif etmek mümkündür. Fakat özellikle Kur'an'ın tilavetiyle ilgili bir ilim olması sebebiyle tecvid literatüründe kıraat, vakf ve ibtida gibi ilimlerin konusu sayılabilecek bazı başlıklara da yer verilmiştir. Tecvid'in sesleri incelemeye yönelik konularını ikiye ayıracak olursak; birinci kısımda

sesler kelimelerden bağımsız olarak incelenir, ikinci kısım da ise münferit seslerin kelime veya cümleler olarak birleşmesi halinde tilavet sırasında meydana gelecek etkileşimler yahut dikkat edilmesi gereken diğer hususlar incelenir. Tecvid öğreticilerinin umumiyetle birinci kısmın kapsama alanına giren konuların öğretiminde müşafeheye ağırlık verdiğini, ikinci kısmı ise teorik bilgileri uygulamayla destekleyerek öğrettiğini müşahede etmekteyiz. Tarih boyunca da temel eğitim kademesinde müstakil seslerin öğretiminin müşafehe ağırlıklı sürdürüldüğünü söylemek yanlış olmaz. Yazma eserler arasında çok sık rastlanan ve bazıları sekizinci yüzyıla kadar geriye dayanan *Sakin Nun'un Hükümleri* ile *Sakin Mim'in Hükümlerine* tahsis edilmiş risalelerin varlığı seslerin müstakil olarak öğretilmesi konusunda müşafeheye itimat edildiğini gösterir. Gerçek şu ki ses ve telaffuz ediniminde asıl olan uygulama esasına dayalı müşafehe yoludur. Günümüz için konuşacak olursak müşafeheye dayalı telaffuz eğitiminin geçerliliği ortadan kalktı demek yanlış olur. Bununla birlikte müstakil seslerin öğretimini mutlak manada müşafeheyle sınırlı tutmanın birtakım riskler barındırdığını da söylemek durumundayız. Zamana karşı direnemeyen konuşma alışkanlıklarının öğretim ortamlarına sirayet etme ihtimali mevcuttur ve bu ortamlarda Kur'an Kerim de öğretilmektedir. Böyle bir durumda teorik ses tanımları göz ardı edildiğinde bu seslerin öğrenciler tarafından yanlış edinilmesine neden olacaktır ve vakıa da böyle olmuştur. Birkaç asır süren *zâd* sesi tartışmalarının³ aslında teorik ses tanımlarının ihmal edilmesi ve müşafeheye kontrolsüz bir şekilde itimat edilmesi sebepleriyle ortaya çıktığı açıktır.

Seslerin teorik tarifleri ilk bakışta fuzuli yahut bir çeşit lüks olarak telakki edilebilir. Pratik öğretim ortamlarında teorik tanımlar acil bir ihtiyaç olmasa da Arap selikasının güvenilir olduğu dönemlerde bu tanımların kaydedilmiş olmasının ne kadar değerli olduğu geç dönemlerde daha iyi anlaşılmıştır, bilhassa *zâd* sesiyle ilgili tartışmalar bu tanımların hakemliğiyle hamasi olmaktan çıkmış ve ilmi bir zemine oturabilmiştir. Hicri ikinci asra dayanan teorik ses bilgisi ve ses tariflerini yaşanması muhtemel değişmeler karşısında başvurulacak bir standart olarak değerlendirmeliyiz. Tecvid ilminin betimlediği telaffuz biçimleri özeldir Kur'an seslerinin telaffuzu olsa da bu seslerin esasında Arap dilinin sesleri olduğu da unutulmamalıdır. Bütün diller farklı yapısal düzeylerinde (ses, kelime, sözdizimi, üslup) değişmeye uğrar ve Arap dili de böyle bir durumla karşı karşıya kalmaya açıktır.

Seslerin teorik tanımlarında iki temel parametre esas alınmış ve sesin telaffuz edildiği yeri belirleyene mahreç, seslerin telaffuz keyfiyetlerine ise sıfat denilmiştir.

³ İnce, N Nihal, *Geçmişten Günümüze Zâd Sesi Tartışmaları*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Güz 2010, Sayı 30, s. 165-180.

Müstakil seslerin tanımında kullanılan parametreler ve terimler:

Müstakil seslerin incelenmesine imkân tanıyan parametreler esasında mahreç ve sıfat olmak üzere ikiye ayrılır; mahreç sesin üretildiği yeri belirtmek için kullanılırken sıfat bilhassa aynı mahreçte üretilen seslerin ayırt edilmesine yarar. Seslerin oluşum keyfiyetini ifade eden sıfatlar da belirli parametreler üzerine kurulmuştur. Bu bölümde sesi tanımlamada kullanılan üst ve alt parametreleri dikkate alarak ilerleyeceğiz. Aynı yöntemi seslerin birleşim halindeki durumları ile ilgili konulara geçtiğimizde de takip ederek sürdüreceğiz. Çalışma boyunca dikkatimizi problemler başlıkların terimlere yansıyış boyutuna yoğunlaştırmaya çalışacağız.

Mesele 1: Ünlü-Ünsüz Sesler

Öz:

Mahreç, sesin ses organında üretildiği mekânı ifade eder ve bu mekan iki organın birbirine dokunduğu yahut yaklaştığı belirli bir noktadır. Bununla birlikte iki organın birbirine kısmen yaklaşmasıyla üretilen seslerin bulunduğunu ve bunlar için üretim noktası belirlemenin güç olduğunu da bilmekteyiz. Bu şekilde üretilen seslerin üretim yerini ifade etmek üzere klasik çalışmalarda *takdiri mahreç* ya da *cevf* tabiri kullanılmıştır. *Cevf* bir mahreç olarak ilk kez el-Halîl tarafından kullanılmıştır, tecvid literatürüne ise dokuzuncu yüzyıl bilgini İbnu'l-Cezerî tarafından dahil edilmiştir. Modern fonetik de benzer bir ayırım yaparak ünlü sesler ile ünsüz sesleri ayırarak iki grubu farklı kriterlerle değerlendirmiştir. Klasik Arap dili çalışmalarında ünsüzleri tanımlamaya yarayan kriterler sıfatlar bahsiyle ele alınmış fakat ünlüleri tanımlayan kriterler üzerinde durulmamıştır. Ünsüzler için belirlenen kriterlerden sadece *cehr-hems* sıfat grubu ünlü sesler için de kullanılmış ve bütün ünlülerin *cehri* olduğu söylenmiştir. *İmâle* ve *tefhîm* olguları uygulama düzeyinde ünlülerin ayırt edildiğini gösterse de modern fonetikteki gibi detaylı kriterler vaz edilmemiştir. Arap dilinde üretim nitelikleri açısından sadece üç ünlünün bulunması detaylı tasvire ihtiyaç duyurmamış olabilir⁴. Zira diğer dillerde bu sayının en az iki katı ünlünün varlığı bilinmektedir. Bununla birlikte İbn Cinnî Arapların temel üç ünlünün yanı sıra üç ünlü daha kullandığını ve buna göre altı ünlü sestem söz edilebileceğini örnekleriyle birlikte anlatmaya çalışır fakat bu sesleri ayırt etmeye yarayacak kriterlerden söz etmez⁵. Mezkûr eksikliğe rağmen klasik Arap dili

⁴ Modern fonetiğin ünlü sesleri belirlemeye yarayan kriterleri dilin ucunun ön ya da arkada oluşu, dilin yüksekliği ve dudanın alacağı şekildir; buna göre teorik olarak bir ünlü dudaklar yuvarlanmadan ön-üst ünlüsü iken (Türkçedeki i sesi gibi), aynı ses dudaklar yuvarlanarak yapılırsa başka bir sese dönüşür (Türkçedeki ü sesi gibi). Arap dilinde benzer bir açıklamanın izini (فيل) kelimesindeki işmâm konusunda görmekteyiz, bu örnekte ses aynı zamanda diftong (ikiz ünlü/kayan ünlü) niteliğine sahiptir, bilgi için bkz. el-Hamed, Ğânim Kaddûrî, *Ehemmiyyetu İlmi'l-Asvâti'l-Luğaviyye fî Dirâsati İlmi't-Tecvid*, Tafsir Center for Qur'anic Studies, Riyad 2015, s. 95.

⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mektebetu'l-İlmiyye, thz., III/120.

çalışmalarında mahreçler konusu en net konulardan birisidir, bir ihtilaf olarak takdim edilen mahreç sayısı meselesi teorik tasnif ihtilafı olmanın ötesine geçmemektedir.

Tartışma:

Klasik eser müelliflerinin zihninde ünlü ve ünsüz ayırımı net olmakla birlikte ünlü sesler ile ünsüz seslerin müşterek yazı simgesine sahip olması birtakım zorluklara neden olmuştur. Bazı çalışmalarda gerekli görüldüğünde *vâv-ı meddiyye* ve *yâ-i meddiyye* tabirlerinin kullanılması karıştırmaların önüne geçememiş görünüyor. Bunun sebeplerinden biri müelliflerin uzun olan *vâv-ı meddiyye* ve *yâ-i meddiyye* tabirleri yerine kısaca *vâv* yahut *yâ* tabirini kullanmayı tercih etmiş olmalarıdır. Bu konu için el-Kurtubî'nin yaptığı gibi özel başlıklar tahsis edenler de olmuştur. El-Kurtubî *yâ* ile *vâv* seslerini tek başlık altında ele alır ve iki farklı durumu olduğunu açıkça ifade eder⁶. Benzer bir şekilde *el-Minahu'l-Fikriyye*'nin yazarı da meddî olan *vâv* ile *yâ* seslerinin meddî olmayan *vâv* ile *yâ* sesinden mahreç itibarıyla de farklı olduğu üzerinde durur⁷. En eski eserlerden itibaren med harfi olan *vâv*'ın *zammenin* uzun hali olarak tarif edilmesi, bazen de tersinden hareketle *zamme* için '*vav*'ın bir parçasıdır' ifadesinin kullanılması ünlü-ünsüz tasnifinin zihinlerde ne kadar net olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Sîbeveyh'in ve İbn Cinnî'nin eserlerinde hareke ve med harfi arasındaki bu bağa sıkça değinildiği görülür⁸. Konuyla ilgili en net tasnif ve açık ifadeler ise Saçaklızâde'nin eserinde yer alır⁹. Bu ayırım modern sesbilimde de böyledir ve bize göre klasik tecvid çalışmalarının dikkate aldığı anlaşılan bu ayırımının altını çizmeye ihtiyaç vardır.

Ünlü-ünsüz ayırımını dikkate almamanın en önemli sonucu *idğâm-ı misleyn* konusunda karşımıza çıkmaktadır. Harekeli misliyle karşılaşan bütün sükûnlu seslerde *idğâm-ı misleyn* (asimilasyon) yapılacağını belirten geç dönem eserleri, ünlü olan *vâv* yahut *yâ*'dan sonra (aynı yazım simgesine sahip) ünsüz *vâv* yahut *yâ*'nın gelmesi durumunda *idğâm*'ın yapılamayacağını da not düşerler. Klasik eserlerin dikkate aldığı ve modern sesbilimin de doğruladığı ünlü-ünsüz ayırımı dikkate alındığında *idğâm-ı misleyn*'in sadece ünsüz seslerde gerçekleştiğini belirtmek yanlış olmaz. Bu formül '*idğâm-ı misleyn*'in yapılamayacağı durumlar' istisnasına da ihtiyaç bırakmayacak ve *idğâm* olayının sadece ünsüz seslerde meydana geldiğini belirtmek yeterli olacaktır. Aslına

⁶ El-Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammâr, Amman 2000, s.121.

⁷ El-Kârî, Ali, *el-Minahu'l-Fikriyye*, thk. Usâme Atâyâ, Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Dimaşk 2012, s. 85

⁸ Örnek için bkz. İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II/315-327; Sirru, s.17; uzun ve kısa ünlülere dair detaylı bir tartışma örneği için bkz. Mekkî b. Ebi Tâlib, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâa*, Dâru's-Sahâbeti li't-Turâs, Kahire 2002, s.30-31.

⁹ Saçaklızâde, Mehmet Efendi, *Cuhdu'l-Mukill*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammâr, Amman 2008, s.119,120-185.

bakılırsa Tecvid'in konu edindiği *idğam*, *ihfâ* ve *iklâb* gibi ses etkileşimlerinin sadece ünsüz seslerde gerçekleştiğini hızlı bir taramayla kolayca tespit edebiliriz ki İbn Cinnî ile erken dönem tecvid müelliflerinden el-Kurtubî bunu açıkça ifade eder¹⁰. İdğam-ı misleyn'e ilişkin durum öğretim ortamlarında istisnai hallerin vurgulanması ve dikkat çekilmesiyle de çözülebilir ancak öğrencilerin bireysel maharetlerine bırakılmadan kalıcı bir çözüm üretmek daha sağlıklı olacaktır. Kalıcı çözümün ünlü-ünsüz ayrımında saklı olduğu da açıktır. Bu nedenle bu ayrımı baştan vurgulayacak ve zihinlerde her daim hazır bulunmasını sağlayacak bir formülün üretilmesi çok yararlı olacaktır.

Ünlü-ünsüz ayrımını vurgulamak öğretimde kullanılan alfabe dizgesinde de değişiklik yapmayı gerektirmektedir. Geliştirmeye çalışacağımız yeni alfabe dizgesi belki de klasik dönemlerdeki orijinal alfabe dizgesine dönüş olacaktır. Zira İbn Cinnî'ye göre Arap alfabesi böyle bir ayrım gözetilerek inşa edilmiş fakat konuya vakıf olmayan muallimler tarafından yanlış yorumlanıp yanlış öğretilmiştir¹¹. İbn Cinnî'ye göre alfabe dizgesinin sonunda yer alan üç harf simgesinden *vâv* ile *yâ*, ünlü ve ünsüz iki durumun da simgesidir, *lâmelif* simgesi ise aslında med harfi olan eliftir ve uzatan harf olduğunu ifade etmek üzere başına *lâm* getirilmiştir. Alfabede yapılacak küçük bir düzenleme, hareke ile uzatan harfler arasındaki bu ilişkiyi vurgulayacak ve bazı meselelerin anlatımı kolaylaşacaktır.

Mesele 2: Kalın-İnce Tabirleri

Öz:

Sıfatlar bahsinin parametreleri ise telaffuz organının bazı keyfiyetlerinden müteşekkildir. Klasik eserlerde sıfatla ilgili dört ana parametreden söz edilir ki bunların ikisi dil ile üst damak arasındaki mesafenin değişmesi yani ağız boşluğunun genişliği ile ilgilidir. Dil sırtı ile üst damak arasındaki mesafe dilin kök kısmının hareketiyle daralıyorsa *isti'lâ* niteliği, dil kökünün yükselmesine dilin orta-uç kısmı da eşlik ederek tam daralma gerçekleşiyorsa *itbâk* niteliği oluşur. Buna mukabil bu niteliklerin bulunmadığı durumlara, yani bazı seslerin telaffuzu sırasında dilin uç, orta ve kök kısımlarının üst damağa doğru yükseltilmediği durumlara, sözü edilen sıfatlara nispetle, zıt sıfatlar denmiş ve *isti'lâ*'nın olmadığı durum için *istifâl* tabiri; *itbâk*'ın olmadığı durum için *infitâh* tabiri kullanılmıştır. Modern sesbilimde bu iki parametre, en azından ünsüzler bahsinde, bulunmamaktadır zira ağız boşluğunun daralması konusu sadece ünlü seslerde dikkate alınmıştır.

¹⁰ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/94; el-Kurtubî, el-Mûdih, s.155.

¹¹ İbn Cinnî, *Sirru Sınâ'ati'l-İrâb*, thk. Hasan Hindâvî, thz. s.406. Yazım simgelerinin benzerliğine göre yapılan (.. أ ب ت) şeklindeki alfabe sırası geliştirilmeden önce Cahiliye dönemi ve İslamiyet'in doğuşundan sonraki ilk asır boyunca (.. أبجد) şeklinde sıralanan alfabe kullanılmıştır.

Tartışma:

Klasik kaynaklar işitme duyusuna ulaşan sesi tanımlamak yerine telaffuz organında üretilişi üzerinde durarak isabetli bir yöntem uygulamışlardır. İşitme duyusunu esas almak kişiye göre değişen ve yoruma açık bir tarif ortaya çıkaracaktır, bu tür sübjektif tarifler yerine hem objektif hem de doğrudan uygulayıcıya hitap eden tarifler daha sağlıklı olacaktır. Klasik tanımlarda *isti'lâ* sıfatının dilin kök kısmının üst damağa yükselmesi, *itbâk*'ın ise dilin kök kısmı ile birlikte uç-orta kısmının da üst damağa yükselmesi olarak tarif edilmesi dakik bir tanım olmasının yanı sıra objektif bir tanımdır da. Öte taraftan bilhassa öğretim ortamlarında bu sıfatların Türkçe karşılığı olarak kullanılan **kalın-ince** tabirleri işitme duyusunu esas alması bakımından yanlıştır ve *itbâk* ile *isti'lâ* arasındaki farkı da ifade edememektedir. Bazı Afrika ülkelerinde *mutbak* seslerin fethalı halinin neredeyse Türkçedeki 'o' sesine benzer bir sesle telaffuz edilmesi, işitme duyusunu esas almanın meydana getirebileceği kaymalara örnek olarak gösterilebilir. *Tefhîm* terimi bazen *imâle*'nin aksini ifade etmek üzere bazen de *istifâl* sıfatına sahip bazı seslerin bazı şartlarda *isti'lâ* niteliği kazanmasını anlatmak üzere vaz edilmiş bir terimdir. Belli şartlarda sesin istilâ keyfiyetiyle telaffuz edilmesi sebebiyle mahza istilâ sesi olduğunu söylemek yanlış olacağı için bu değişkenliği ifade etmek üzere yeni bir terim ihdas edilmiştir. Dilin yükselmesini ve alçalmasını ifade edecek başka fiil köklerine de başvurulabilirdi ancak öyle görünüyor ki bu terimi vaz edenler tercihlerini işitme duyusunu esas alan tabirden yana kullanmışlardır. *İtbâk-infitâh* ve *isti'lâ-istifâl* niteliklerinin ağız boşluğunun genişliğiyle ilgili bir terim olduğunu öğrencinin zihninde canlı tutabilmenin ilk adımı öğretim ortamlarında sıkça kullanılan kalın ve ince tabirlerinden kaçınmak olmalıdır.

Mesele 3: Cehr-Hems Nitelik Grubu

Öz:

Sıfatları belirleyen diğer iki parametre ise modern fonetikte olduğu gibi tecvid geleneğinde de en başta ele alınan parametreler olmuştur. Parametrelerden biri sesi taşıyan havanın en az iki organdan müteşekkil mahreçte, konuşma organının kapanmasıyla ya da daralmasıyla oluşmasına göre sesi tanımlar, diğeri ise mahreçte meydana gelecek boğumlanmaya, ses tellerinde üretilen bir sesin eşlik edip etmediğine göre sesi tanımlar. Ses tellerinde üretilen ses haliyle mahreçte oluşan seslerden daha gür olacaktır. İlki klasik eserlerde *şiddet-rihvet-beyniyet* grubu sıfatlarla temsil edilir; ikincisi ise *cehr-hems* grubu sıfatlarla temsil edilir. Sona bıraktığımız ikinci nitelik grubu klasik eserlerde sıfatlar bahsinin ilk parametresidir. Ancak Sîbeveyh'ten sonra tam olarak anlaşılammış, çoğu kez tanımı *şiddet-rihvet-beyniyet* grubunun tanımı ile karıştırılmıştır. Konuyla ilgili çok nitelikli bir araştırma yazısı hazırlayan Dr Ğânim Kaddûrî el-Hamed hocanın tespitine göre uzunca bir süredir tanımları karıştırılan bu iki nitelik grubu arasındaki farkı anlaşılır

bir biçimde ifade etmeye teşebbüs eden kişi Saçaklızâde Mehmet Efendi olmuştur. Saçaklızâde'nin katkısı yine de sınırlı olmuştur zira henüz ses tellerinin rolü tespit edilmemiştir¹².

Tartışma:

Cehr-hems sıfat ikilisinin tanımı artık şüphe götürmez bir şekilde netleşmiştir. Sibeveyh'in, çağının imkanları nispetinde tarif etmeye çalıştığı bu sıfat grubu kendisinden sonra gelen nahivciler tarafından yeterince anlaşılmamış ve *şiddet-rihvet* sıfat grubunun tanımıyla karıştırılarak nakledilmiştir. Bu durum olduğu gibi tecvi ilmine de aktarılmıştır. Geç dönemlerde kaleme alınmış Mukaddime şerhlerinde bu durum ses-nefes ayrımıyla netleştirilmeye çalışılmış fakat yeterince anlaşılmamış görünüyor. Yakın çağda ses tellerinin fonksiyonu anlaşıldığında bazı konuşma seslerinin ses tellerinde üretilen bir sese ihtiyaç duymaksızın mahrecinde üretildiği görülmüştür. Bu seslere modern fonetik voiceless/ötümsüz adını vermiştir. Ötümsüz sesler sınıfına giren sesler Arapçadaki *hems* sesleridir ki terimin sözcük anlamı da bu tarifi desteklemektedir. Ses tellerinde üretilen gür bir sesin desteğinden yoksun olan *hems* sesleri adeta bir fısıltı/*hems* gibidir ve uzak mesafelere duyurulması akabinde gelecek *cehrî* bir sesle mümkündür ki bu da bir ünlü sestir. *Cehr* ve *hems* sıfat grubunu ses telleri unsurunu dahil ederek tanımlamak hem hakikate daha yakın bir tarif olacak hem de tecvid öğreticilerini uygulama safhasında rahatlatacaktır.

Mesele 4: Beyniyet Sifatının Mahiyeti

Öz:

Modern çalışmalarda *beyniyet* grubuna dahil seslerin tasnifiyle ilgili birtakım tereddütler bulunmaktadır. Burada klasik tasnifi esas alarak beyniyet kavramının anlamı üzerinde duracağız. Klasik eserlerde zıddı olmayan sıfatlar olarak tanıtılan sıfatların büyük bir kısmının beyniyet sıfatına sahip olan seslere dair ek sıfatlar olduğu görülür. Beyniyet sıfatına sahip sesler aslında mahrecin kapanması açısından şiddet sesleri gibidir, sesi taşıyan havanın doğal güzergahının kapanması sebebiyle başka yollar bularak bir şekilde sızması bakımından sızıcı rihvet seslerine benzemektedir. Şiddet seslerinden farkı ise mahreç yerinden geçemeyen havanın başka bir kanaldan sızmasıdır. Ciğerlerden gelen hava, *ğunne* sıfatına sahip seslerde (ن، م) geniz boşluğu ve burundan, *tekrîr* sıfatına sahip seste (ر) kapanan mahrecin çok hızlı bir şekilde peş peşe kapanıp açılması sırasında

¹² Detaylı bilgi için bkz. el-Hamed, Ğanim Kaddûrî, *Ham Ses Düşüncesi ve Arap Dili Ses Çalışmalarına Etkisi*, çv. N. Nihal İnce, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, XVIII/43-92.

ve *inhirâf* sıfatına sahip seste (ﺝ) ise, kapalı olan dil ucundan geçemediği için, dilin kenarlarından sızarak sesler üretilmektedir.

Tartışma:

Beynî seslerin aslında *şedîd* tarifine uyduğu halde sesi taşıyan havanın bir başka kanaldan sızması sebebiyle tam anlamıyla şiddet özelliğini gösteremediği bizzat Sîbeveyh tarafından açıkça ifade edilmiştir¹³. Erken dönem tecvid eserlerinde de *beynî* sesleri *şedîd* ses olmaktan alıkoyan şeyin '*tekrir*, *ğunne* ve *inhirâf* gibi niteliklere sahip olması'dır şeklinde açıklanmıştır. Örneğin '*ğunne* sıfatı olmasaydı *beynî* olan *mîm* sesi *şedîd* olan *be* sesi olurdu' şeklinde izahlara rastlanmaktadır¹⁴. Beyniyet sıfatının bu özelliği vurgulandığında *mîm* sesini üretirken neden dudaklarımızı kapattığımız halde *şedîd* değil de *beynî* olduğunu açıklamak kolaylaşacaktır. *Tekrîr*, *ğunne* ve *inhirâf* sıfatları da böylece daha anlaşılır bir zemine oturacaktır.

Mesele 5: İzlak Harfleri Meselesi

Öz:

Klasik eserlerin bir kısmında *izlâk-ismât* sıfat grubundan söz edilir. Konuyla ilgili en eski eser olan Sîbeveyh'in eserinde söz konusu sıfat grubu yer almaz, bu sıfat grubundan ilk söz edenin dördüncü yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan İbn Cinni olduğu düşünülmektedir. Bu sıfat grubu bir ses niteliği olarak tecvid müelliflerinin bir kısmını tatmin etmemiş olmalı ki ed-Dânî ve Saçaklızâde eserlerinde bu sıfat grubuna yer vermemiştir.

Tartışma:

Bir grup sese *izlâk* (*zulk*, *muzlak*) adının verilmesi aslında el-Halîl'in eserinin girişinden mülhemdir. Ancak el-Halîl'in mukaddimesindeki *izlâk* tanımı ile tecvid eserlerinde yer alan *izlâk* tanımı birbirinden tamamen farklıdır. Tecvid eserlerinde nakledilen tanım İbn Cinnî'ye aittir, zira İbn-i Cinnî'den önce ilgili eserlerin sıfatlar bahsinde *izlâk* sıfatından söz edilmemiştir. Tecvid ilminin teorik konuları ihtiva edecek şekilde genişletilmesiyle birlikte sıfatlar bahsinde *izlâk -ismât* grubu, İbn Cinnî'nin *izlâk* tanımı esas alınarak dahil edilmiş ve günümüze kadar telif edilen eserlerde baskın olan tercih bu yönde olmuştur. Bu sıfat grubunun tecvid ehli nezdinde kabul görmesini etkileyen en önemli faktörün İbnu'l-Cezerî'nin itibar etmesi olduğunu düşünüyoruz. Öte taraftan Kitâbu'l-Ayn'ın girişinde de *izlâk*'tan söz edilmesi etkili olmuş olabilir. Dikkatten kaçan husus ise Kitâbu'l-Ayn'ın girişinde yer verilen bilgilerin bir sesin üretim keyfiyetini tasvir etmek maksadıyla

¹³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Harun, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1982, IV/435.

¹⁴ Örnek için bkz. Mekki b. Ebi Tâlib, *er-Ri'âye*, s.109.

verilmediğidir¹⁵. El-Halîl bu eserinde Arap dilinin bütün kelimelerini bir sözlükte toplayabilmek için bütün dikkatini kök harflerin diziliş esaslarını belirlemeye vermiştir ve eserinde de açıkça beyan edildiği üzere rubâî mücerred fiillerin kök harflerinden birinin mutlaka *izlâk* seslerinden olduğu mülahaza edilmiştir. Bu sıfat grubunun tarihçesi aslında bir telaffuz niteliği olmadığını açıkça gösteriyor. Geç dönem tecvid eserlerinin *izlâk* ve *ismât* terimlerini tanımlamakta zorlanmış olmaları da bu sıfat grubunun bir ses niteliği olmadığını kanıtıdır. Erken dönem tecvid müelliflerinden Ebu Amr ed-Dânî ile geç dönem müelliflerden Saçaklızâde'nin *izlâk*'ı bir sıfat olarak görmemesi de ayrıca önemlidir.

Mesele 6: Ses Tanımında Yeni Parametreler

Öz:

Yukarıda tartışılan meseleler ışığında tecvid ilminin bilhassa ses üretimi ve ses etkileşimini inceleyen bölümlerinde dikkate alınan parametreler yeniden düzenlendiğinde öncelikle *sâit-sâmit* (ünlü-ünsüz) tasnifi ardından ünsüzlerin kendi içerisinde *cehr-hems* ikilisi, *şiddet-beyniyet-rihvet* üçlüsü, *isti'lâ-istifâl* ikilisi ve *itbâk-infitâh* ikilisi olmak üzere ana parametreleri belirlenmiş olacaktır. Bununla birlikte konuşma seslerinin insan vücudunda bulunan organlar vasıtasıyla üretildiğini bilmekten hareketle bu konuda tıp biliminin söyleyeceklerinin de önemli olduğunu kabul etmek icap eder.

Tartışma:

Fonetik çalışmalar yukarıda özetlenen parametrelerin dışına pek çıkmamıştır. Dilbilimcilerin perspektifinin dışına çıkan en eski denemelerden birisi olan İbn Sinâ'nın risalesi bazı seslerin üretiminde ağzın nem oranına da vurgu yapar. Ona göre *sîn* sesi için neme ihtiyaç duyulmazken *zâd* sesi sadece nemli bir ortamda üretilebilir. İbn Sina'nın bu çalışması başka kriterlerin de var olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Tecvid ehlinin buna benzer durumlarda tesis edilmesi muhtemel yeni kriterleri kabul etmeye açık olması önemlidir.

Terkip İçerisindeki Ses Olayları:

Modern fonetiğin asimilasyon/benzeşme olarak tarif ettiği olgu Arap dilinde üç şekilde tezahür etmiştir, bunlar *idğâm*, *ihfâ* ve *iklâb* olgularıdır. *idğâm* ve *iklâb* olguları mevcut sesin yine mevcut başka bir sese dönüşmesi şeklinde özetlenebilir, ancak *ihfâ* olayını tarif etmek biraz zordur ve bu olgu sadece iki nazal ses için geçerlidir. Bir sesin mahrecinin devreden çıkarılıp sadece sıfatıyla temsil edildiği durumlar (*ihfâ*) batı dillerinde çok az rastlanan bir durumdur. Necip Üçok bu ses olayı için genzelleşme

¹⁵ Bkz. el-Halîl b. Ahmed, *el-Ayn*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, I/37.

tabirini kullanır¹⁶. Müstakil sesler bahsinde ele aldığımız terimleri, temsil ettikleri mefhumla mutabakatı açısından (tanımın doğruluğu: cehr-hems sıfatları gibi) ya da bir sesi tanımlamaya elverişli olup olmaması açısından (ince-kalın tabirleri gibi) değerlendirmiştik. Terkip içerisindeki ses olayları bahsinde ise terim ile tanım arasında uyumsuzluk durumu yok denecek kadar azdır. Burada değineceğimiz meseleler: kavramların tanımında görebildiğimiz birtakım eksiklikler ya da terimin terkindeki dilbilgisi kusurları şeklinde tasnif edilecektir.

Mesele 1

Öz:

Ses etkileşimleri tür itibariyle *idğâm*, *ihfâ* ve *iklâb*'dan ibaret olmakla birlikte bunlar etkileşimin gerçekleştiği sese göre tasnif edildiği için birden fazla kelimedenden oluşan terimler ihdas edilmek durumunda kalınmıştır. Bu türden terimlerin Türkçeye aktarılışında dilbilgisi hataları olduğunu görmekteyiz. Başka bir deyişle terim olarak kullanılan ibare yahut ibarelerin diziminde dilbilgisi hataları bulunmaktadır.

Tartışma:

Tecvid'in asli meselelerine tesir edecek nitelikte bir sorun olmasa da terim olarak kullanılan tabirlerin dilbilgisi esaslarına uygun kullanılması önemlidir. Tecvid öğretiminde asırlar boyunca Arapça eserler kullanılmıştır. Bu nedenle terim olarak kullanılan tabirlerin dizilişleriyle ilgili sıkıntılarının yakın tarihlerde baş göstermiş olacağını düşünüyoruz. Türkçeye aktarımı sırasında dilbilgisi hatası yapılmış olduğunu düşündüğümüz bazı terimleri şöyle sıralayabiliriz:

İdğâm-ı Şemsiyye: bunun yerine *İdğâm-ı Lâmi Şemsiyye* ya da *İdğâm-ı Hurûf-i Şemsiyye* tabiri kullanılabilir. Farsça terkiple Türkçeye aktarılan terim iki kelimedenden oluşmaktadır ve Arapça aslında müennes olan şemsiyye sıfatı müennes kabul edilen '*lâm*' kelimesinin sıfatıdır.

Med-i Lâzım Kelime-i muhaffefe: bunun yerine Med-i Lâzım Kelimî Muhaffef tabiri kullanılabilir. Arapça aslında med kelimesinden sonraki kelimeler med kelimesinin sıfatlarıdır ve müzekker olan med kelimesine uymak durumundadır. Terkipte yer alan 'kelime' kelimesi 'mevsuf isim' olduğu için sıfat olabilmesi ism-i mensub formuna dönüştürmekle mümkündür. Bu durumda 'kelime' tabiri yerine 'kelimiyyun' tabirinin getirilmesi ve terimin Meddun Lâzimun Kelimiyyun Muhaffefun olarak değiştirilmesi gerekir. Özel isimlerin Türkçeye aktarılmasında olduğu gibi terimlerde de irâb alametini çıkarabiliriz, buna göre terkibi oluşturan kelimelerden her birinin sonundaki 'un' kaldırılıp Farsça terkiple terimi yeniden dizebiliriz.

¹⁶ Üçok, Necip, *Genel Fonetik*, AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yay., İstanbul 1951, s.181.

Mesele 2: Benzeşme Terimlerinin Açıklanması

Öz:

İdğâm'ın tanımı çoğunlukla sözcük anlamı üzerinden yapılmaktadır. Halbuki *idğâm* olayı art arda gelen iki sesin etkileşmesi ve farklı bir telaffuza dönüşmesi hallerinden biridir ve bu yönüyle bir telaffuz işlemidir. Dolayısıyla *idğâm* tanımına telaffuza dair detayların eklenmesi icap eder. Öte taraftan erken dönem klasik eserler *idğâm*'ın tanımını detaylandırmamış olsa da genel olarak *mudğâm* yani şeddeli seslerin telaffuzunda dikkat edilmesi gereken hususlara dikkat çekerek *idğâm*'ın detaylı tasvirini yapmışlardır¹⁷.

Tartışma:

Nahiv ile tecvid ilimlerinin müşterek konularının bulunması hasebiyle iki disiplinin birbirinden istifade etmesinin doğal olduğunu kabul ederek bu eserlere müracaat edilmelidir. *İdğâm* olayında iki ayrı ses benzeşerek fasılasız telaffuz edilen (duble) sese dönüşür. Fasılasız iki sesin nasıl telaffuz edileceği izaha muhtaç bir durumdur. Klasik tecvid eserleri *idğâm*'ın inceliklerine ilgili başlıkta yer vermemiş olsa da bazı eserlerde başka bölümlerde bu inceliklerin anlatıldığı da görülmüştür. Dilbilgisi çalışmalarında da durum aynıdır, yani *idğâm*'ın tanımı kısaca verilmekte birkaç sayfa ya da paragraf sonra telaffuz detayları anlatılmaktadır¹⁸. Örneğin Ebu Amr ed-Dânî *idğâm* bahsini açtığı bölümde yer vermediği detayları birkaç sayfa sonra başka bir bağlamda en ince ayrıntısına varıncaya kadar anlatır. Bu tür açıklamalardan yararlanarak ders kitaplarımıza detaylı tanımlar ekleyebiliriz. Ebu Amr ed-Dânî'nin eserinden yararlanarak ve mümkün mertebe kendi tabirlerini kullanarak şöyle bir tanım formüle edebiliriz: ' هو أن تدخل حرفاً لا ساكناً في حرف متحرك بحيث يصيران حرفاً واحداً مشدداً يرتفع بهما اللسان ارتفاعاً واحداً و يلزم مكاناً واحداً بوزن حرفين لا مهلة بينهما¹⁹. Türkçe çevirerek: 'sükunlu bir harfi harekeli bir harfe katarak şeddeli tek bir ses haline getirmektir; bu sesi telaffuz etmek için telaffuz organı bir kez oynaklanır ve ara vermeksizin aynı yerde iki ses süresince kalır'. Böyle bir tanımla (ربحت) kelimesinin sonundaki (ت) ile (تجارتهم) kelimesinin başındaki (ت) sesinin nasıl *idğâm* edildiğini anlatmak daha kolay olacaktır.

Ses uzunluğu ölçüleri:

Mesele-Öz:

Arap dilinde ünlü sesler temelde uzun ve kısa olmak üzere ikiye ayrılır ve her biri ayrı bir fonemdir, başka bir deyişle kelime yapısında bulunan kısa sesin yerini uzun ses; uzun

¹⁷ Bkz. Ebu Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd*, s. 99; el-Kurtubî, el-Mûdih, s.170.

¹⁸ Örnek için bkz. İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/92.

¹⁹ Ebu Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd*, s. 99.

sesin yerini kısa ses dolduramaz. Ses uzunluğu Arap dilinde belirleyici bir dilbilgisi unsuru olduğu için anadili Arapça olanlar küçük yaşlardan itibaren bir ses ölçüsü melekesi kazanmış olurlar. Aynı şekilde uzun seslerin belirli şartlarda tabii uzunluğun üzerine çıkarılması da Arap diline has bir fonetik olgudur. Nahiv eserleri ile erken dönem tecvid eserleri tabii meddin üzerine ilave edilen ses uzunluklarından bahsetmiş ve hangi durumlarda gerçekleştiğine değinmiştir²⁰, ancak bir ölçü belirlememiştir. Tecvid eserlerinin med bahsi tabii uzunluğun üzerindeki ses uzunluklarını standardize etmek için geliştirilmiştir. Öncesinde ise nahiv eserlerinde ses uzunluğu ölçüsüne dair ilk belirlemeler hareke ile med harfi arasındaki orantı şeklinde tezahür etmiştir. Seslerin uzunluklarını belirlemek üzere hassas ölçülerin kullanılması geç dönemlere tesadüf eder. Ünlü ve ünsüz ayırımı bahsinde klasik eserlerden nakillere yer vermiştik.

Tartışma:

Ses uzunluğu için ölçü tayin etmek isteyen klasik eserlerin küçük olan birimden hareketle harekeyi esas aldıkları ve med harfinin tabii uzunluğunu 'iki hareke' miktarı ölçüsüyle ifade ettikleri görülür. İbnu'l-Cezerî'nin şerhlerinden birinde *ihtilâs* yapılmış harekenin uzunluğu için harekenin cüzleri de birim olarak kullanılmıştır. Tecvid öğretiminde daha küçük birimlere ihtiyaç olduğuna göre harekeyi esas alan bir uzunluk birimi kabul edilebilir. Yerleşik sistemin devam ettirilmesi arzu edilirse bu durumda en azından hareke ile med sesi arasındaki oranın tecvid eserlerine dahil edilmesi ve öğreticilerin bu orana dikkat çekmeleri gerekir.

Öneriler:

- Alfabe öğretiminde ünlü harflerle ünsüz harflerin ayırt edildiği bir alfabe dizgesinin geliştirilmesi
- Cehr-hems sıfat ikilisinin tanımı artık şüphe götürmez bir şekilde netleştiğine göre tecvid ilminin modern fonetiğin tanımını adapte etmesi
- İzlâk-ismât sıfat grubunun ses üretimine yönelik bir nitelik olmadığı anlaşıldığına göre tecvid müfredatından çıkarılması
- Türkçeye yanlış aktarılan kelimeler (**ince-kalın**) ve tabirlerin (**idğâm-ı şemsiyye** vb) gözden geçirilmesi
- Ses uzunluğu ölçü biriminin gözden geçirilmesi

Kaynakça

- Ed-Dânî, Ebu Amr, et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammâr, Amman 2000.

²⁰ Örnek için bkz. İbn Cinnî, *el-Hasâis*, III/125.

- El-Hal'îl b. Ahmed, el-Ayn, thk. Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002
- El-Hamed, Ğânim Kaddûrî, Ehemmiyyetu İlmi'l- Asvâti'l-Luĝaviyye fî Dirâsati İlmi't-Tecvîd, Tafsir Center for Qur'anic Studies, Riyad 2015.
- El-Hamed, Ğânim Kaddûrî, Ham Ses Düşüncesi ve Arap Dili Ses Çalışmalarına Etkisi, çv N Nihal İnce, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, XVIII/43-92.
- İbn Cinnî, el-Hasâis, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mektebetu'l-İlmiyye, thz.
- İbn Cinnî, Sirru Sınâ'ati'l-İrâb, thk. Hasan Hindâvî, thz.
- İnce, N Nihal, Geçmişten Günümüze Zâd Sesi Tartışmaları, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 010, Sayı 30, s. 165-180.
- El-Kârî, Ali, el-Minahu'l-Fikriyye, thk. Usâme Atâyâ, Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Dimaşk 2012.
- El-Kurtubî, el-Mûdih fi't-Tecvîd, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammâr, Amman 2000.
- Mekkî b. Ebi Tâlib, er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâa, Dâru's-Sahâbeti li't-Turâs, Kahire 2002.
- Saçaklızâde, Mehmet Efendi, Cuhdu'l-Mukill, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammâr, Amman 2008.
- Sîbeveyh, el-Kitâb, thk. Abdusselam Harun, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1982.
- Üçok, Necip, Genel Fonetik, AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yay., İstanbul 1951.